

Tuingeschiedenis in Nederland II

Denken en doen in de Nederlandse
tuinkunst 1500-2000

INHOUDSOPGAVE

TUINHISTORISCH ONDERZOEK IN NEDERLAND. STATE OF THE ART <i>Carla Oldenburger</i>	7
VESTIGINGSFACTOREN VOOR EEN BUITENPLAATS <i>Gerdy Verschuure-Stuip</i>	15
ENTERIJEN IN FRIESLAND <i>Philippus Breuker</i>	25
SPARRENTORENS VOOR DE STADSMUUR VAN AMERSFOORT <i>Sandra den Dulk</i>	35
DE OVERTUIN VAN HET HUIS TE MANPAD 1640-1740 <i>Willem Overmars en Trudi Woerdeman</i>	45
DE BRUIKBAARHEID VAN EEN GRAVURE VAN STOOPENDAAL VOOR DE RESTAURATIE VAN DE MOESTUIN ZUYLESTEIN <i>Thea Dengerink</i>	53
JAN BAPTIST XAVERY EN ZIJN GEDOCUMENTEERDE TUINSCULPTUREN OP ZIJDEBALEN <i>Dennis de Kool</i>	63
HET GRAND CANAL VAN RENSWOUDE IN HISTORISCH PERSPECTIEF <i>Patricia Debie</i>	73
DE FAMILIE SEMLER <i>Rita Mulder-Radetzky</i>	85
EEN UITGESPROKEN ECHOBOS IN MUIDERBERG <i>Kees van Dam</i>	93
WESTERHOUT IN HAARLEM ZES MAANDEN WERK VOOR ADRIAAN SNOEK (1775-1776) <i>Henk van der Eijk</i>	105
DESERTSTUKKEN VAN EEN CONFITURIER <i>Wim Meulenkamp</i>	115

VAN ARCHITECTUUR TOT TUINKUNST <i>Lucia Albers</i>	123
TOENMALIGE TUINEN OP TEXEL <i>Jan Holwerda</i>	131
STANIA STATE - 'EEN DER SCHOONSTE BUITENPLAATSEN' <i>Willemieke Ottens</i>	141
TOELICHTING OP EEN NEGENTIENDE-EEUWS ONTWERP VAN H. DE VRIES & ZOON <i>Arinda van der Does</i>	151
NOORDELIJKE LUSTWARANDE <i>Els van der Laan-Meijer</i>	161
THEORIE EN PRAKTIJK BIJ DE FIRMA ZOCHER: HET KENAUPARK IN HAARLEM <i>Carla en Juliet Oldenburger</i>	171
EEN KLASSE APART <i>Lara Voerman</i>	179
WEELDERIG GROEN VOOR DE MIJNSTREEK <i>Johanna G. Karssen-Schüürmann</i>	189
HET HISTORISCHE WATERSYSTEEM VAN HET LAAR KRIJGT EEN TWEEDE LEVEN <i>Marcel Eekhout</i>	199
SPIRITUELE KLANKEN IN HET BOS <i>Eric Blok</i>	207
TULPENBURGH, GARGAFIA AAN DE AMSTEL <i>Trudi Woerdeman en Willem Overmars</i>	215
BALANS VAN TUINHISTORISCH ONDERZOEK. EEN UITLEIDING <i>Yme Kuiper</i>	223
OVER DE AUTEURS	235
OVER CASCADE	238
COLOFON	239

HET GRAND CANAL VAN RENSWOUDE IN HISTORISCH PERSPECTIEF

Patricia Debie

Rondom het omgrachte kasteel Renswoude (1654) ligt een indrukwekkend lanenstelsel met een bijzonder imposant Grand Canal van circa zevenhonderdtien meter lang en twaalf meter breed met een ovale Grote Kom die net niet halverwege het Canal ligt. Aan weerszijden wordt het Grand Canal omgeven door een dubbele bomenrij op een grondwal. Het Grand Canal reikt via de

Koetslaan (de oprijlaan naar het kasteel) tot aan het Cour (voorplein) van het kasteel. Deze kilometer lange zichtlaan (Koetslaan met Grand Canal) verbindt samen met de Renswoudse Steeg (de huidige Dorpsstraat) middels een passermotief het kasteel met de Slaperdijk. Daarnaast maakte deze zichtlaan samen met twee schuine lanen onderdeel uit van een Patte d'oie (ganzenvoet). Dit ensemble kan zich in kwaliteit en waarde

Zicht richting het westen over het Grand Canal richting kasteel Renswoude.

meten met dat bij buitenlandse kastelen zoals het Engelse paleis Hampton Court of het Franse paleis Versailles.

BEKNOPTE

ONTSTAANSGESCHIEDENIS

De Heerlijkheid Renswoude werd in 1623 gekocht door Johan van Reede (1593-1682) en werd in de navolgende decennia aanzienlijk uitgebreid en verfraaid volgens de gangbare tuinmodes.¹ Net na 1700 werd het Grand Canal van Renswoude door kleinzoon Frederik Adriaan van Reede (1659-1738) aangelegd.² Het Grand Canal vormde als zichtas een belangrijke architectonische verbinding met de Slaperdijk (1652) die het Stichtse deel van de Gelderse Vallei, inclusief de gehele Heerlijkheid Renswoude, beschermde tegen de vele overstromingen van de Rijn.³ De aanleg van het imposante Grand Canal kende naast een functionele reden (watertoevoer), een esthetische reden (zichtas), maar was ook nadrukkelijk een machtsymbool naar het naastgelegen Gelre waarmee de Van Reedes hun positie als politieke machthebbers bepaalden.⁴ Op de *Caarte van den Slaperdijk* (1705) van Justus van Broeckhuysen wordt de Renswoudse Steeg (de huidige Dorpsstraat) en het Grand Canal in een passermotief getekend. Beide uitgezette laanstructuren leggen een directe verbinding tussen het kasteel en de Slaperdijk, en benadrukken hiermee de begrenzing met Gelre.

Het kasteel was omgracht, maar van stromend water was geen sprake. Het water moest van de in het noordoosten en hoger gelegen Lunterse beek worden aangevoerd, afvoer was vervolgens mogelijk via de in het zuidwesten en lager gelegen Munnike Sloot. In een brief van Anthoni van Leeuwenhoek aan Frederik Adriaan van Reede van Renswoude van

9 februari 1701 wordt melding gemaakt van de graafwerkzaamheden.⁵ Op 16 mei 1704 kreeg Frederik Adriaan baron van Reede toestemming om een heul⁶ te mogen aanleggen.⁷ In hetzelfde jaar, en misschien wel naar aanleiding van bovengenoemde graafwerkzaamheden, werd het territorium van de Slaperdijk in kaart gebracht, opdat 'geen land of hout vervreemd zou worden'.⁸ In augustus 1704 was een commissie ter plaatse om de dijk te inspecteren en een kaart te laten vervaardigen. Op 27 oktober werd de drie meter lange en gekleurde kaart van Justus van Broeckhuysen, op enkele nog door te voeren wijzigingen na, goedgekeurd.

Op de getekende kaart staat langs het kanaal en de watertoevoerende sloot: 'Nieuwe watersloot uijt de Lunterse Beek tot inde Graft van Renswoude, gegraven met consent van de Heeren President en Heemraden van de Slaperdijk'. Bij het kanaal op de gedrukte *Caarte vanden Slaperdijk streckende van de Stichtse bergen tot aan de hoogte van Gelderland* uit 1705 staat slechts 'Nieuw gegrave water sloot na Renswoude'.⁹

Het kanaal is op dat moment nog zónder de Grote Kom. Met de grond die met het uitgraven vrijkwam werd aan weerszijden een wal opgeworpen en aan de buitenzijde van de wallen kwam weer een sloot. Op beide wallen staat een enkele rij bomen met er tussen een haag of hekwerk (treillage) ingetekend. Aan weerszijden van het water ligt een pad, vermoedelijk van gras. De Grote Kom is als gezegd van latere datum, mogelijk van circa 1708.

Het verhaal wil dat Maria Duyst van Voorhout (1662-1754), de vrouw van Frederik Adriaan, het graven van het kanaal liet uitvoeren terwijl Frederik Adriaan ten oorlog was. Het resultaat zou als verrassing bij zijn terugkomst zijn bedoeld.¹⁰ Kranten uit de jaren 1703-1713 melden in eerste instantie regelmatig dat de heer of Baron van Renswoude naar Brussel afreisde

Caarte vanden Slaperdijk streckende vande Stichtse bergen tot aan de hoogte van Gelderland, door Justus van Broeckhuysen (1705), met vanaf kasteel Renswoude een lanenstelsel in passermotief uitgelegd naar de Slaperdijk dat als machtsymbool uiting geeft aan de verhouding tussen Het Sticht en Gelre. De kilometer lange zichtas direct voor het kasteel bevat een Grand Canal.

en later dat hij in Utrecht deelnam aan de 'vredens-negotiatie'.¹¹ Dit alles had betrekking op de Spaanse Successieoorlog (1702–1713) en het bezit van de Zuidelijke Nederlanden. Uiteindelijk kwam men tot de Vrede van Utrecht in 1713. Al wil de overlevering anders, het kanaal bestond, als boven beschreven, al voor 1706. Als er al sprake was van nieuwe vergravingen, dan moet dit ten behoeve van de Grote Kom zijn geweest. Op de *Caarte van een gedeelte van de Hoge en Vrije heerlijkheid Renswou* uit 1774 wordt aan weerszijden van het Grand Canal een dubbele rij bomen weergegeven.¹²

INTERNATIONALE CONTEXT

Het Grand Canal vormt een hoofdonderdeel in drie meetkundige figuren: een zichtas met halfrond, een ganzenvoet, en een passermotief, die samen een ensemble met het kasteel Renswoude vormen, maar allen in ver-

schillende fases tot stand zijn gekomen. Dit specifieke ensemble rondom het Grand Canal kent een aantal oudere grootse buitenlandse voorlopers die de verschijningsvorm van Renswoude zeker beïnvloed zullen hebben en het Grand Canal van Renswoude in een internationale context plaatsen en zijn herkomst en navolging verklaren.

De formele toepassing van rechte zichtassen in de vorm van lanenstelsels waarin Grand Canals opgenomen zijn vindt haar oorsprong in klassieke Italiaanse architectuurtractaten van onder meer de architect en theoreticus Leon Battista Alberti (1404-1472), de architect Andrea Palladio (1508-1580) en de architect Vincenzo Scamozzi (1548-1616) die hun architectuurideeën op de harmonieeler en antieke bouwkunst van Vitruvius baseerden. Deze principes werden na bestudering van de tractaten in de zeventiende en achttiende eeuw opnieuw in de Europese tuinkunst geïntroduceerd en toegepast.

In 1557 paste Palladio voor het eerst het principe van een zichtas over een Grand Canal toe bij de Italiaanse villa Barbaro in Maser. Recht voor het midden van de villa, in het verlengde van de zichtas, loopt een bomenlaan door in het landschap.¹³ Deze zichtlaan gaat over in een circa 650 meter lang afwateringskanaal met aan weerszijden een dubbele rij lindenbomen op een dijk, en kan beschouwd worden als de vroegste inspiratiebron voor het Grand Canal van Renswoude. De 1600 meter lange zichtas was onderdeel van een middenas die verschillende waterwerken aan de achter- en voorzijde van de villa met elkaar verbond. Tussen 1606 en 1609 kwam onder de Franse koning Hendrik IV (1553-1610) bij paleis Fontainebleau, terzijde van het kasteel,

een 1200 meter lang aan weerszijden door dubbele bomenrijen begeleid Grand Canal tot stand. De hofhovenier Claude I. Mollet (1557-1647) werkte onder andere op Fontainebleau en was mogelijk betrokken bij de aanleg.

Rond 1657 ontwierp Jacob van Campen (1596-1657) een jachtverblijf bij Kleef voor de stadhouder Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679). In de as van een amfitheater werd een 1600 meter lange waterpartij aangelegd (het Prins Mauritskanaal), met ook aan weerszijden laanbomen.¹⁴

In 1661 werd in de centrale zichtas van het Engelse paleis Hampton Court een 1200 meter lang Grand Canal met aan weerszijden een dubbele bomenrij

Schilderij van paleis Hampton Court (1702-1714), door Leonard Knyff met zicht vanaf de oostelijke richting op paleis Hampton Court met aan de voorzijde de uitbreiding van drie uitwaaiende lanen als *Patte d'oie* vanuit een groots half rond met in het midden het Grand Canal.

aangelegd, vermoedelijk naar ontwerp van de koninklijke hovenier André Mollet (1600-1665), de zoon van Claude Mollet.¹⁵ Tussen 1689-1690 breidde koningstadhouder Willem III, prins van Oranje, die sinds 1685 koning van Engeland was, de centrale middenas van Hampton Court met twee schuine lanen uit tot een ganzenvoet. Na de voltooiing verscheen in 1708 het boek *Britannia illustrata* van Jan Kip and Leonard Knyff waarin deze grootse aanleg werd afgebeeld.¹⁶

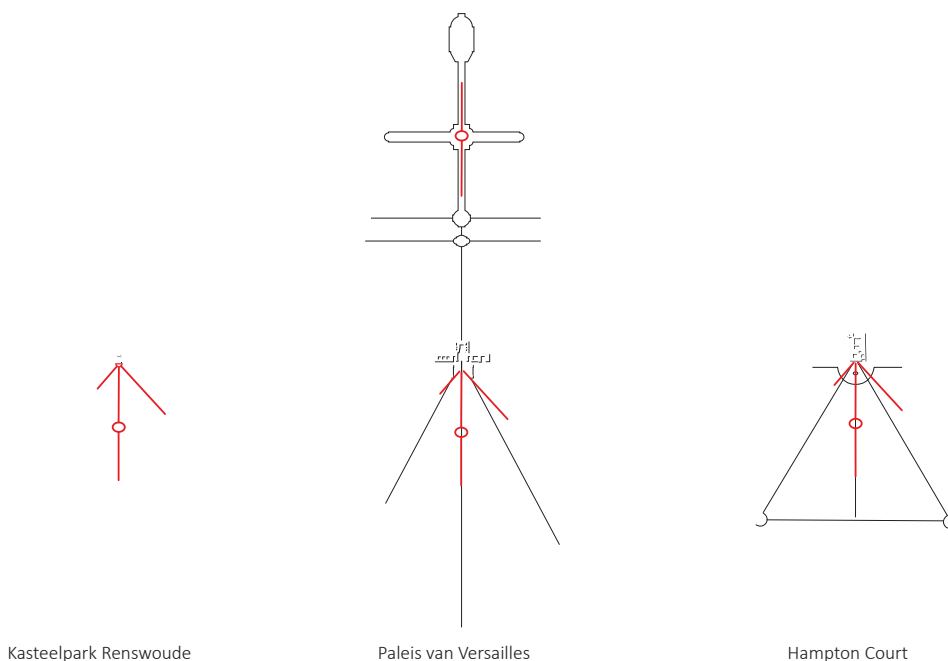
In 1667 werd op Versailles onder leiding van Le Nôtre gestart met de aanleg van een Grand Canal van circa 1700 meter lang, dat uiteindelijk pas in 1680 werd voltooid. Toch verschenen er al eerder prenten en etsen. Zo staat in *Les divertissemens de Versailles* uit 1676 de vogelvlucht 'du Grand Canal de Versailles'.¹⁷ Na de voltooiing van dit Grand Canal volgden veel meer afbeeldingen, zoals bijvoorbeeld een vogelvlucht van Versailles en een vogelvlucht op het Grand Canal vanaf de zijde van de Apollfontein (1680) door Adam Perelle.¹⁸ Deze afbeeldingen kunnen worden gezien als promotiemiddel en hadden verdere navolging tot gevolg. Ook Hollanders brachten Versailles in beeld. Adriaen Schoonebeek maakte etsen met een plattegrond en ook een vogelvlucht van Versailles met Grand Canal, in 1693 te Amsterdam uitgegeven.¹⁹

Het is goed mogelijk dat de vele etsen en prenten van deze buitenlandse Grand Canals op Renswoude bekend waren en Frederik Adriaan inspireerden om net na 1700 het Grand Canal te laten graven ter vervolmaking van de zichtas voor het kasteel. De zichtas met Grand Canal van Renswoude heeft grote overeenkomst met het slechts tien jaar oudere vergelijkbare ensemble van Hampton Court. Bij beiden maakt het Grand Canal uiteindelijk onderdeel uit van een ganzenvoet. Op Hampton Court werd deze ganzenvoet in 1689-1690 voltooid en in Renswoude

werd de ganzenvoet bestaande uit de Ubbeschoterweg (1654) en de middenas (1704) met de zuidelijke teen (vermoedelijk tussen 1705 en 1739) voltooid. De nauwe banden die beide Van Reedes als diplomaten voor het stadhouderlijk-koninklijke hof vervulden en de reizen van Frederik Adriaan naar Engeland maken beïnvloeding voor de hand liggend.

Of grootvader Johan van Reede al geïnspireerd was tot een aanleg van een Grand Canal is onbekend. Door de aanleg van de Slaperdijk (1652-1667), die de Heerlijkheid Renswoude beschermde tegen overstromingen, werd wateraanvoer vanuit de Lunterse Beek geblokkeerd. De omgrachting van het kasteel zal door het stilstaande water voor stankoverlast hebben gezorgd. De aanleg van een heul (1704) dwars door de Slaperdijk was dan ook hoogst noodzakelijk om de toevoer van vers water via het Grand Canal naar het omgrachte kasteelterrein mogelijk te maken. Daarnaast zullen ook de aanlegkosten hebben meegespeeld. De gefortuneerde echtgenote van Frederik Adriaan, Maria Duyst van Voorhout, maakte een dergelijke kostbare en imposante aanleg financieel mogelijk.

Al is Renswoude van een veel bescheidener schaal, op meerdere punten is er enige gelijkenis met Versailles.²⁰ Ten eerste het gebrek aan stromend water en de aanvoer van water van elders naar de waterwerken rond het kasteel. Versailles kende een groot gebrek aan helder, stromend water ten behoeve van de vele fontein en waterpartijen. Door middel van kanalen, tunnels, aquaducten en waterleidingen werd water van onder andere de Seine aangevoerd. Daarnaast werden windmolens en pompen ingezet, voor de aanvoer en het op- en rondpompen van schoon water. Deze kunstmiddelen werden ook afgebeeld. Zo werd de Machine de Marly, de grootse pompinstallatie in de Seine, veelvuldig

Een schaalstudie van het Grand Canal met ganzenvoet van kasteel Renswoude (links), Paleis Versailles (midden) en Paleis Hampton Court (rechts). In rood zijn beide elementen op de plattegronden van Versailles en Hampton Court geprojecteerd. Verrassend genoeg is het Grand Canal van Renswoude enigszins vergelijkbaar met de indrukwekkende afmetingen van het Grand Canal van Versailles (1800 m) en Hampton Court (1200m).

getekend en geschilderd. Renswoude kent alleen bescheiden afbeeldingen: de molen die het water naar de halvemaa nvijver en omgrachting bracht, de noodzakelijke heulen en een tekening van J. de Ridder uit 1711 waarop alle zuidelijke watergangen rondom het kasteel getekend staan. Ten tweede, de aanleg van een waterpartij in de vorm van een Grand Canal. Ten derde het op afstand van het hoofdhuis beginnen van het Canal; het Grand Canal van Versailles ligt op 875 meter afstand van het paleis, bij Renswoude ligt het op 250 meter van het kasteel. Ten vierde de manipulatie van het perspectief; bij het Grand Canal van Versailles en bij dat van Renswoude is het perspectief door vormgeving bewust gemanipuleerd. Het Franse kanaal ver-

breed zich bijvoorbeeld naar achteren waardoor het perspectief wordt verkort. Op Renswoude is de Grote Kom net niet in het midden van de totale zichtaslengte gesitueerd om het perspectief te verlengen en met de ovale vorm wordt een oneindigheid naar de zijanten gesuggereerd.

NAVOLGING

De aanleg van deze grootse buitenlandse waterpartijen werd met publicaties verspreid en ook in de Lage Nederlanden nagevolgd. Opvallend is dat Renswoude met haar indrukwekkende lengte van 710 meter tot een van de grootste behoort. Ter vergelijking, het

Zicht naar het oosten vanaf de Dorpsstraat over het Grand Canal richting de Slaperdijk. De Grote Kom is herkenbaar ter hoogte van de onderbreking in de bomenrij.

Grand Canal van Dukenburg (Nijmegen) is 630 meter (tegenwoordig doorbroken), Kleef is 600 meter, Oranjewoud is 570 meter (tot aan het museum), Het Laar (Ommen) is 500 meter (recent hersteld) en De Haar (Haarzuilens) is 430 meter lang. Enkel het nabij gelegen kasteel Geerestein (Woudenberg) heeft een langer Grand Canal van 930 meter, maar dit wordt door de Bosweg doorsneden en is van veel later datum (eind achttiende eeuw).²¹

Naast de prentenpublicaties beschrijven meerdere tuinhandboeken de ideale uitvoering van een waterpartij. Pieter de La Court van der Voort houdt in zijn *Bijzondere aenmerkingen* (...) (1737) voor watergangen een driedeling aan: grachten breder dan twee roeden (7,53 m) met een onbepaald eindpunt, vijvers breder dan twee roeden

met een bepaald eindpunt, en sloten van maximaal twee roeden breed met een bepaald of oneindig zichtpunt.²² Daarbij dienen alle kanalen, grachten, vijvers en kommen van helder, schoon water te zijn, vrij van onkruid en met bomen op opgehoogde wallen omzoomd. De grachten dienen zeven tot acht voet (2,2 tot 2,5 m) diep te zijn.²³ Over het gebruik van hagen langs of rondom water schrijft De la Court van der Voort dat het huis zicht op een ruime vijver met beukenhagen omzoomd dient te hebben.²⁴ Op de prent van Renswoude uit 1705 zou dit in de vorm van aangebonden hagen langs trellis zeker van toepassing kunnen zijn.

In het *Groot en algemeen kruidkundig, hoveniers, en bloemisten woordenboek* (1745) van Philip Miller staat een paragraaf over

de waterdiepte die aangeeft dat als er vis gekweekt wordt, deze vijvers vier tot vijf voet (1,2 tot 1,5 m) diep moeten zijn. Dieper was niet wenselijk, want dan zou iemand er in kunnen verdrinken.²⁵

Meerdere auteurs noemen het benutten van de vrijkomende grond, bij het graven van grachten en watergangen, om het terrein op te hogen. Bij voorkeur werd de vrijgekomen grond in de directe nabijheid verwerkt.²⁶ Het Grand Canal van Renswoude heeft aan weerszijden grondwallen waarop een dubbele rij laanbomen staat. Deze pragmatische aanpak is passend binnen de Hollandse tuinkunsttraditie waarbij een parkaanleg omzoomd werd met een beschutting biedende verhoogde grondwal. Daarnaast bood deze verhoogde grondwal met wandelpad tussen de bomenrijen een prachtig vista naar het kasteel en het omliggende lager gelegen landschap. Ook Johann Hermann Knoop vermeldt in *Beschouwende en werkdadige bovenier-kunst* (1753) het ophogen van terreindelen door het graven van watergangen en –partijen. Daarbij benadrukt hij dat juist het aanleggen van waterpartijen niet alleen gunstig is voor het goedkoop verkrijgen van grond, maar ook, indien goed ontworpen, tot sieraad en vermaak zal leiden.²⁷

De Nederlandsche tuinkunst (1837) kent een paragraaf getiteld 'Afsluitingen' waarin beschreven wordt dat sloten en kanalen rondom een parkaanleg het terrein dienden te omkaderen ter veiligheid, voor transport over water en voor de visvangst. Deze dienden dan minstens acht meter breed en ruim twee meter diep te zijn.²⁸ Een indeling op breedte maakt ook Uilkens in zijn *Handboek voor den Nederlandschen Tuinbouw* (1848); grachten moesten een breedte van twintig tot dertig voet (6,2 tot 9,4 m) hebben, en moesten zo diep zijn dat ze altijd water hadden. Sloten dienden als grachten ingericht te worden, maar hadden slechts een breedte van acht tot twaalf voet

(2,5 tot 3,7 m).²⁹

Het Grand Canal van Renswoude kent een breedte van ongeveer twaalf meter. Omgerekend, ter vergelijking met voorgaande citaten, spreekt je dan over iets meer dan drie roeden of ongeveer 38 voet. Het Grand Canal is met zijn grote afmetingen dan ook een object van formaat en van een groots niveau. Opmerkelijk is echter dat in de achttiende en negentiende eeuw in geen enkele beschrijving van Renswoude de benaming Grand Canal wordt gebruikt. Er is zelfs met veel fantasie geen verwijzing naar deze watergang te vinden. Enkel een advertentie uit 1805 waarin Renswoude te huur wordt aangeboden, heeft een verwijzing: 'Wyders zeer vischryke gragten, vyvers en griften'.³⁰ Pas in 1915 wordt er gesproken over een 'zeer langgerekte vijver'.³¹

DE HOLLANDSE TOEPASSING OP STAND

Uit de eerdere beschrijvingen blijkt dat de middenas bij voornamelijk huizen en kastelen op verschillende manieren geïnterpreteerd werd: als toegangslaan of alleen als zichtas of zelfs als zichtas met een Grand Canal. De publicatie *D'Algemeene Bouwkunde* (1681) van Willem Goeree richt zich met nadruk op het ontwerp en de bouw van burgerhuizen. Daarbij maakte hij onderscheid in drie soorten buitenplaatsen. Als eerste de eenvoudige buitenplaats voor 'gemeene' [gewone] burgers. Vervolgens de grotere buitenplaatsen voor 'eerlijke' [rijke, eervolle] burgers. Deze landhuizen mogen weliswaar groter zijn dan die van gewone burgers, maar moeten toch sober en zonder opsmuk worden uitgevoerd. Dit in tegenstelling tot de derde groep die het volgens Goeree aan zijn stand verplicht was om er mee te pronken.³² De eigenaren van Renswoude behoorden door de aanleg van

het Grand Canal zeker tot de derde groep. Het Grand Canal van Renswoude kent niet alleen een functionele en esthetische achtergrond, maar moet daarnaast ook beschouwd worden als toonbeeld van machtsvertoon en pronkzucht. Met de nadrukkelijke uitleg van een grootse zichtas mét Grand Canal als onderdeel van een ganzenvoet en als onderdeel van een passermotief vanaf het kasteel naar de Slaperdijk hebben Johan en Frederik Adriaan van Reede alles uit de kast gehaald

om hun politieke positie ten aanzien van Gelre te benadrukken. Daarbij hebben zij op Renswoude een uitzonderlijke aanleg volgens de klassieke architectuurprincipes gerealiseerd die niet onder doet voor de geschetste buitenlandse vorstelijke objecten. Renswoude kan dan ook beschouwd worden als fraai voorbeeld van de Hollandse ontwerptraditie die zich vanuit de stadhoudelijke hofkring in de zeventiende eeuw heeft ontwikkeld.

NOTEN

- 1 Johan van Reede was de derde zoon van Godard van Reede heer van Nederhorst (1555-1612), kanunnik (1611) en later deken (1620) van het Domkapittel te Utrecht. In 1616 was Johan gehuwd met Jacomina van Eeden (1595-1671), lid van een rijk Gelders en Stichts adellijk geslacht. Vanaf 1634 was Johan van Reede afgevaardigde van zijn gewest Utrecht bij de Staten-Generaal, in twee periodes (1652-1671 en 1674-1680) was hij president van de Staten van Utrecht en werd hij als gezant naar Engeland en Denemarken gezonden. Als politieke duizendpoot onderhield hij goede contacten met Willem Frederik van Nassau-Dietz, Frederik Hendrik van Oranje-Nassau, Willem II en uiteindelijk Willem III. Ook had hij goede contacten met Constantijn Huygens (1596-1687) en Jacob van Campen.
F. Gouwens, *'Ontdaen van de radicale qualiteyten ende de hooge bedieninge' Johan van Reede, heer van Renswoude (1593-1682). Een politieke biografie*, Leiden 2013, p. 2, 15, 18. Het is voor de hand liggend dat hij goed op de hoogte zal zijn geweest van de klassieke architectuurprincipes die deze heren bestudeerden en toepasten. In 1637 kocht Johan van Reede, met vier geldschietters, de voormalige kloostergoederen van het aangrenzende gerecht Emminkhuizen. E. Wolleswinkel, *Renswoude. Geschiedenis en architectuur*, Zeist 1998, p. 96. Na
- deze aankoop kwam een ontginning en uitleg tot stand met wegen, lanen en bosaanplant die een aanzienlijke stedenbouwkundige verbetering tot gevolg had die tot ver buiten het kasteeldomein reikte. P.H.M. Debie en J. Holwerda, *Historisch Onderzoek Lanenstelsel Kasteel Renswoude*, Renswoude 2015.
- 2 Frederik Adriaan van Reede, kleinzoon van Johan van Reede, was raadsheer van stadhouder-koning Willem III en was namens Het Sticht gedeputeerde ter Staten-Generaal en behoorde tot de bovenlaag. Vanaf 1705 was hij te velde in Zuidelijke Nederlanden en in 1713 nam hij deel aan de vredesonderhandelingen te Utrecht. Frederik Adriaan trouwde in 1685 met Maria Duyst van Voorhout.
- 3 Op 7 september 1652 verleende de Staten van Utrecht octrooi tot het leggen van de Slaperdijk. Johan van Reede kon als president van de Staten van Utrecht zijn invloed voor persoonlijk gewin laten gelden. De aanleg van de Slaperdijk verzekerde hem van een bescherming tegen overstromingen. De dijk liep rondom de oostelijke grens van zijn bezit de Heerlijkheid Renswoude en Emmickhuysen en werd tot in 1664 verlengd en verbeterd. H.P. Deys, *De Gelderse Vallei. Geschiedenis in oude kaarten*, Utrecht 1988, p. 79-80.
- 4 Opmerkelijk detail op de *Caarte van den Slaperdijk*

- van Justus van Broeckhuysen uit 1705 is de vermelding 'Dit is noch Sticht' van een stuk grond direct achter, aan de oostzijde van de dijk in het verlengde van het Canal, dat nadrukkelijk geclaimd werd bij Het Sticht. Archief Eemland, Amersfoort, inv.nr. K10469.
- 5 'Ik kome inde brief van... Meij 1700. te seggen, van sagt en buijgsaam willigen Hout dat op het Welzand wierde uijtgegraven. Dit was Hout dat uijtgegraven wierde doen UE. Hoog Edele wel geboore Heere, een door gravinge liet doen, om de Vijver ofte kom, die om het Hof van Renswoude loopt, te vereenigen.' Antonie van Leeuwenhoek en L.C. Palm (red.), *Alle de brieven. Deel 13: 1700-1701*, Lisse 1993, p. 264. Brief No. 222, 9 Februari 1701 *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*, http://www.dbnl.org/tekst/leeu027alle13_01/leeu027alle13_01_0019.php#b0222, geraadpleegd op 23 juni 2014.
 - 6 Een heul is een doorgraving van een dijk ten behoeve van een kanaal of beek. Een heul kan met een schuif worden afgesloten. Bij een heul is doorvaart onmogelijk, dit in tegenstelling tot een sluis.
 - 7 Deys, 1988, p. 88, 'D'Heeren Gecommitteerden totte directie vande Slaperdijk, gehooft het rapport van Anthoni van Goudoever secretaris van de selve dijk permitteren d'wel ed: Gel. en gestr: heer Frederick Adriaan baron van Rheede vrijheer van Renswoude en Immichuysen etc. een heul te mogen leggen in de voorz. Slaperdijk, en langs d'selve dijk te mogen graven om 't water in Renswoude te brengen, mits dat d'selve heul werd gemaect met een suffisante klep off schut, om dat bij veel water d'landen daar door mogen blijven bevrijd [...]'. Secretaris Anthony van Goudoever werd gemachtigd [...] te gaan nae Renswoude, en aldaer op te nemen, waar het water door de Slaperdijk in den graft van Renswoude soude kunnen gebraght werden, sonder nadeel van geerfftens, te spreekte mette Hr. Van Renswoude en Geerestein, verbaall maecken, en rapport doen, oock nae te sien d. kaarte op Renswoude mette landmeter Broeckhuysen [...]'. Deys, 1988, p. 81.
 - 9 Deys, 1988, p. 81.
 - 10 J.J.C. Taets van Amerongen, *Kasteel Renswoude te Renswoude*, Zeist 1987, p. 29.
 - 11 Bijvoorbeeld *Amsterdamse courant*, 31 juli 1703, p. 2 en *Oprechte Haerlemsche courant*, 9 februari 1713, p. 2.
 - 12 M.J.L. Taets van Amerongen, *Hooge en vrije heerlijkheid van Renswoude en Emmickbuysen*, 's-Gravenhage 1914.
 - 13 G. Schmienk en J. Niemeijer, *Palladio, de villa en het landschap*, Bussum 2011, p. 95-105 en locatiebezoek 17 september 2014.
 - 14 W. Overmars, *De vorstelijke toegangslaan, Natuur en Landschap in Achterboek en Liemers* 6 (1992) nr. 3/4, p. 30.
 - 15 D. Jacques, A.J. van der Horst, e.a., *De tuinen van Willem en Mary*, Zutphen 1988, p. 19.
 - 16 De publicatie is ook bekend als *Views of Several of the Queens Palaces, as Also of the Principal seats of the Nobility and Gentry of Great Britain* en bevat tachtig zeldzame kopergravures. Het boek is in 1707 opgesteld en in de winter 1708-1709 in Londen uitgebracht. De publicatie wordt beschouwd als een van de meest belangwekkende Engelse overzichtswerken van de achttiende eeuw. Johannes Kip (1652/53-1722) was een Amsterdamse tekenaar, graveur en handelaar. Hij was kort leerling van Bastiaan Stopendaal, de vader van de bekende Daniël Stoopendaal. Kip vervaardigde als hofgraveur vele promotieprenten voor het Engelse konings-echtpaar.
 - 17 A. Félibien, J. Lepautre, e.a., *Les divertissemens de Versailles donnez par le Roy a toute sa cour au retour de la conquete de la Franche-Comté en l'année M. DC. LXXIV*, Paris 1679.
 - 18 A. Perelle, *Veüe generale du chateau de Versailles en Le Bassin d'Apollon*, 1680-1690.
 - 19 A. Schoonebeek, *Plan General des Ville et Chateau de Versailles en Vene Generale des Ville Chateau et Jardins de Versailles du côté des Avenues*, circa 1702.
 - 20 Debie en Holwerda, 2015, p. 29-31.
 - 21 Tuinhistorisch Genootschap Cascade, *Grand Canal – wie heeft het langste* (2), <http://www.cascade1987.nl/grand-canal-%E2%80%93-wie-heeft-het-langste-2> ; <http://monumenten>

- register.cultureelerfgoed.nl/php/complex_pdf.php?COMNr=1001042.
- 22 'Gragten noeme zodanige wateren, die meer als twee roeden [7,534 m.] breed zyn, en welkers einde op het gezigt onbepaelt is. Vyvers, die insgelyks meer dan twee roeden breed zyn, maer welkers einden op het gezigt bepaelt zyn. Slooten, die twee roeden of minder breedte, en op het gezigt bepaalde of onbepaalde lengte hebben.' P. de la Court van der Voort, *Bijzondere aenmerkingen over het aenleggen van pragtige en gemeene landhuizen, lusthoven, plantagen en aenklevende cieraeden* (...), Leiden 1737, p. 31.
- 23 'Alle Kanaelen, Gragten, Vyvers, Kommen enz. moeten altyd helder, schoon, en zonder onkruid gehouden worden: de zelve zyn oorspronkelyk van laege landen, die men, met boomen willende beplanten, ten minsten kosten met der zelve uitschot kan ophoogen [...] het beste en eenige aen my bekend middel is, de zelve zoo diep te schieten, tot daer de grond noit, ten minste voor veele eeuwen, geen gewas heeft voortgebragt, en overzulks zoo diep, dat de Zonnestraelen, om den grond te verwarmen, en dus in groeizaemheid te brengen, tot zoo laag niet kunnen doordringen: derhalven zal men alle gragten en vyvers diepen tot het van onderen uit den grond opwellende water; de welke, de daery zynde uitgeschoten, beneden het rietspier zeven of agt voeten [2,2 tot 2,5 m.] water moeten houden.' De La Court van der Voort, 1737, p. 10 en 35.
- 24 'Het Heeren-huis k, hebbende een doorzicht over een daer agter leggende Parterre l, en ruime Vyver m, de welke rondom met een Beuken-scheerhegge beplant is.' De La Court van der Voort, 1737, p. 5.
- 25 '[...] voor Vijvers, of om 'er Vis in te houden, mogen ze wel vier of vijf voet [circa 1,2 tot 1,5 m.] diep gemaakt worden, welke water genoeg houden, en diep genoeg zijn voor de Vis, om in te teelen, en ook om een schuit te draagen. Dieper behoeven ze niet te zijn, en indien ze dieper zijn, loopt iemand, die 'er bij ongeluk invalt, gevaar van te verdrinken.' P. Miller, A. van Royen en J. Van Eems, *Groot en algemeen kruidkundig, hoveniers, en bloemisten woordenboek*..., Leiden 1745, p. 450-451.
- 26 In 1687 schrijft de hofhovenier Jan van der Groen in *Den Nederlandschen hovenier* (1687) '[...] ghebruykende de uyt-gegraven aerde tot verhoogingh van Boomgaert en Hof.' J. van der Groen, *Den Nederlandschen hovenier, zynde het I. deel van Het vermakelyck landt-leven*, Brussel 1687 (Amsterdam 1669).
- 27 'Maar hier soud gy kunnen vragen, waar sal men de Aarde weghalen tot de verhoging? of indien men die al heeft of van elders krygen kan, dit sal veel kosten? Ik antwoordde hier op, dat de Aarde ligt te verkrygen is, insonderheid op nieuwe, grote plaatsen, door middel van graving van Bassins, Vyvers, Gragten, Sloten, &c. in niet al te ver van elkander af synde Distantien: Waar door men niet alleen Aarde bekooft tot verhoging des Terreins, maar teffens syn die Wateren ook seer dienstig tot afleiding van het overvloedige Vogt in de daar omtrent gelegene Grond, om dat het selve sig daar in kan ontlossen: Behalven dat dese Bassins, Vyvers &c, wanneer wel geordineert, en opgemaakt syn, seer veel tot cieraad en vermaak van een (grote) Tuin verstrekken.' J.H. Knoop, *Beschouwende en werkdadige hovenier-kunst*, Leeuwarden 1753, p. 200.
- 28 'Deze worden daargesteld door het graven van kanalen of ringsloten, rondom den tot den aanleg bestemden grond [...]. A. De omringkanalen of sloten moeten ten minste eene breedte van acht ellen [8 m.], en eene diepte van ruim twee ellen [2 m.] hebben; zij dienen niet alleen tot veiligheid van de lustplaats en tot bevordering van den gemakkelijken aanvoer, te water, van het een en ander, maar ook tot vischvangst.' Anoniem, *Nederlandsche tuinkunst. Handboek voor beoefenaars der plantenkunde. Bezitters van tuinen en buitenverblijven. Boom- en bloemkweekers. Hoveniers en warmoezeniers Eerste deel*, Amsterdam 1837, p. 37.
- 29 'Grachten. Deze dienen eene breedte van 20 tot 30 voeten [circa 6,2 tot 9,4 m.] te hebben en zoo diep te zijn, dat dezelve immer water houden. [...] Slooten. Moeten als de grachten worden ingerigt, doch zijn minder diep en

- hebben slechts eene breedte van 8 tot 12 voet [2,5 tot 3,7 m.]’ T.F. Uilkens, *Handboek voor den Nederlandschen Tuinbouw*, Groningen 1848, p. 348.
- 30 *Utrechtsche courant*, 16 januari 1805, p. 2.
- 31 W.A. Beelaerts van Blokland, H.E. van Gelder, W. Wijnaendts van Resandt en K. Sluyterman, *Nederlandsche kasteelen en hun historie. Deel 3*, Amsterdam 1915, p. 47.
- 32 ‘De Lanthuizen konden in dry geslachten onderscheiden werden, namelijk in Gemeene; in Eerlijke en in Adellijke: d’eerste diemen tot

gemeen gebruik en stille buitenwooning; de tweede voor vermogende luiden, die niet al te veel willen laten blijken, daar glorie in te stellen: en de laatste voor die met Pragt en Hoflijke omslag, hun naam en geslagt pogen in aanzien te houden.’ W. Goeree, *d’ Algemeene Bouwkunde. Volgens d’Antyke En Hedendaagse Manier. Door een beknopte Inleiding afgeschetst, en van veel onvoegsame bewindselen en verbasteringen Ontswagteld en Verbeterd*, Amsterdam 1681, p. 175.